

Ceviri :

HAKASYA'DAN RUNİK YAZILI YENİ BİR GÜMÜŞ MAŞRAPA
(**НОВЫЙ СЕРЕБРЯНЫЙ СОСУД С РУНИЧЕСКОЙ НАДПИСЬЮ ИЗ ХАКАСИИ**)

Prof. Dr. Viktor Yakovleviç BUTANAYEV*
(**Çeviren: Arş. Gör. Erhan AKTAŞ****)

Minusinsk çukuru bölgesinde, farklı zamanlarda, 7–9. yüzyıllarda yaşayan Kırgız soylularına ait onlarca ihtişamlı ziyafet kapları bulunmuştur. Örneğin, Hakasya Cumhuriyeti Bölge Etnografya Müzesinde içi boş koni şeklindeki paletlerde gümüş şarap kadeh seti korunmaktadır.¹ Şarap kadehleri 1979 yılında bir mezar kazısı esnasında Abakan şehrinde bulunmuştur.²

2010 yılında, İ. İ. Botviç'in özel koleksiyonunda yer alan runik harfli gümüş bir maşrapa incelendi. Maşrapa Askiz köyüne yakın yarlardan birinde, Abakan nehrinin sol kıyısında bulunmuştur. Gümüş maşrapa, S. V. Kiselev ile L. A. Yevtuhova tarafından Kopenskiy Çaatası'nda bulunan altın küp ile tam tamına benzer klasik bir şekle sahiptir.^{***} Ayrıca üzerinde yazılar olan benzer gümüş kaplar başka arkeolojik kazılarda da ortaya çıkarılmıştır, Bice ve Uybat Nehirlerinin yukarı bölgesindeki gömüler buna örnektir. Bunlar şu anda Moskova'daki Devlet Tarih Müzesi'nde muhafaza edilmektedir.³

Gümüş maşrapaya göz attığımızda onun pürüzsüz ve yuvarlak bir gövdesi olduğunu, altında bir tabana dayandığını görmekteyiz. Gövdenin üst kısmında yukarıya doğru genişleyen bir boğaz bulunmaktadır. (bk. foto) Uzunluğu 160 milimetre, ağırlığı ise 180 gramdır. İbrikte ufak hasarlar meydana gelmiştir. Maşrapanın kulpu girift bitki desenleriyle bezenmiştir. Kulp bronzdan yapılmıştır ve küpün gövdesine üç taraftan perçinlenerek tutturulmuştur. Yukarısında desenlerle çerçeveselenmiş yatay bir kapak bulunmaktadır. Kapağın altında kabı rahat tutmak için çıkıntılı halkalar yerleştirilmiştir Benzer kulplar Kopenskiy Çaatası'ndan çıkarılan altın küplerde de bulunmaktadır.⁴ Maşrapanın dış tarafında, üzerine damga kazınmış olan runik yazı rahatlıkla okunmaktadır. (resim 3) Alt kısmındaki kaviste Kırgızların kendine özgü olan işaretleri vardır. Benzer damgalar hem bazı Hakas boy beylerinde bulunmakta hem de Malo-

* Hakasya Cumhuriyeti N.F. Katanov Devlet Üniversitesi Bölge Arkeoloji, Etnografya ve Tarih Bölümü.

** Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası Edebiyatları Ana Bilim Dalı-İzmir / TÜRKİYE

Arbatskiy ve Saroyskiy yazılarında da rastlanmaktadır.⁵ Runik yazı kavisli bir şekilde tek bir satırda yazılmıştır. Yazı sağdan sola doğru okunmakta ve altı runik harften oluşmaktadır; dördüncü harften sonra iki nokta ile diğer kelimedenden ayrılmıştır.) Tüm işaretler net bir şekilde ayırt edilmektedir. Yazıda “sagırımıs” –içecek kabımızdır denilmektedir. (resim 2) İçecek hazırlama kabı anlamına gelen “Sagır” kelimesi Eski Türk lehçelerinin kelime hazinesinde yer almaktadır.⁶ Maşrapanın yan taraflarında iki yerinde, runik alfabenin işaretleriyle oyularak açılmış iki kısa yazı bulunmaktadır. Kelimelerden birini “sir” olarak okumak mümkündür (resim 4). Belki de maşrapanın sahibi Türk kabilelerinden biri olan ‘Sir ‘ kabilesine aittir.⁷ Hakasların arasında hâlâ daha “Sır” etnonimi ile ilişkili olan “Izır” adlı büyük bir boy bulunmaktadır.

İkinci kısa yazı “edir” olarak okunabilir (resim 5) Bütün görüşler bu ismin, kabın sahibine ait olduğu yönündedir. Hakasların arasında “İzer” ve “İdeger” isimlerine rastlanmaktadır. Moğol fütuhâtı zamanında Kırgız devletinin tiginlerinden biri “İdi” adını taşımaktaydı.

Böylelikle okuduklarımızdan ortaya çıkmaktadır ki kabın üzerinde idarî bir yazı bulunmaktadır. Bu kabın “sagır” içmesi için Sir kabilesinden Edir Bey’e ait olduğu ortaya çıkıyor. Belki de, yeni buluntu sayesinde, Kopenskiy Çaatası’ndaki altın kabın (E-82) gövdesindeki ikinci yazı açıklığa kavuşturulabilir Orada da, maşrapamızda olduğu gibi yazının yanı sıra “metal yüzeyde önemli ölçüde silinmiş bazı damga türü ve runik benzeri işaretler vardır”.⁸

Bu kabı bulan arkeolog S.V. Kiselev ve L.A. Yevtyuhova, kaptaki runik yazıyı aşağıdaki gibi okumuşlardır: “altun şğı açın” – altın ... dar Aç’ın. Arkeologlar “aç” kelimesini Kırgız boylarından biri olarak gösterilen bir halkın ismi olarak tercüme etmişlerdir.⁹ S. E. Malov farklı bir okuma öne sürmüştür: “altun şğı çeng” – altmış çeng filan”. Malov, çeng’i Çinlilerin çay için kullandıkları bir ölçü birimi olarak ifade eder.¹⁰ Türkolog A. K. Borovkov “dilbilim bakımından bu şekilde bir okumanın doğruluğu mümkün değildir” diyerek S.V. Kiselev ve Yevtyuhov’un çevirilerine karşı çıkmıştır. S.E. Malov’un yazı hakkındaki düzeltmesi ise “belirsiz bir görünümünden dolayı tatmin edici değildir” şeklindedir. Borovkov farklı bir okuma önermektedir: “altun aşğ içing” (алтун ашыг ичинг) –altın içeceğinizi için (tadına bakın).¹¹ İhtilafli olan kelimedeki çok da bariz olmayan son runik harfleri “r” ve “ı” şeklinde okumayı öneriyoruz. Bu durumda, yeni buluntumuz sayesinde, bu ifadeyi şu şekilde okumak mümkündür: “altın şagırı (sagırı)” – içki içmek için altın kap (resim 6).

Tüm görüşlere göre “sagır” ya da “şagır” kelimesi çağdaş Türk-Moğol lehçelerinde “sara”, “şara”, “çara,” “sar” şekillerinde “büyük tas, yiyecek-içecek kabı” anlamlarında kalmıştır. Hakasların kahramanlık destanında da şöyle adlandırmalara rastlanmaktadır: Alpların içtiği “hoor sara” – ayaklı şarap kupası ve “ala sara” – alacalı kadeh¹² Epik eserlerde denildiği gibi, hizmetçiler inek ve kısrak sütünden ayran ve kımız yaparlardı. Ekşi içecekler süt aromalı vorkaya

ve rakıya dönüşür ve kahramanlar bunu çakırkeyif olana dek içerlerdi. Yurt adı verilen otağın ortasında bronz bir kazanın üstündeki kazana renkli tulumlardan aşağıya dökerlerdi. Alplar, aynı kazandan esrik edici içkiyi gümüş tasa “ala sara” alırlardı.¹³

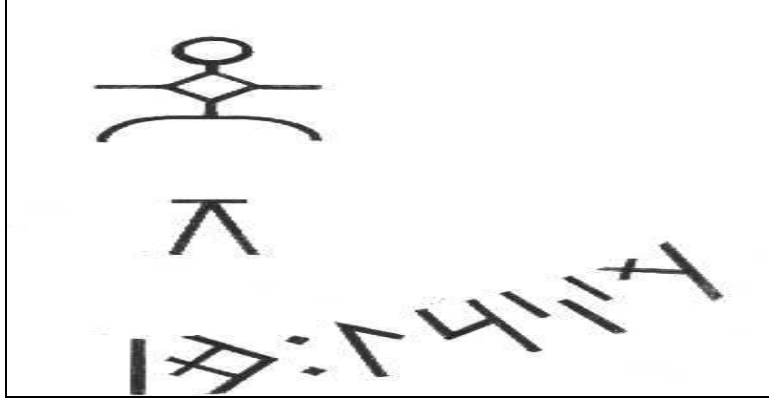
Hakas Türkçesinde sarhoş edici içkiler “aracan” şeklinde önemli bir isme sahiptir ve bu söz Sanskritçede şifa verici içki anlamı veren “araşan” sözünden geçmiştir. Ortamda şarap içme kültürü şöyledir: Aklından geçenlerin temiz olduğunu göstererek, önce ev sahibesi şarabından birkaç yudum alır. Dolayısıyla ziyafet veren alplar kadehi alıp “Ev sahibinde yiyecek başta ise beyin bulunur”, derlerdi yani öncelikle ev sahibi şaraptan tatmalıdır. Elbette ilk kadehten sonra ziyafete katılanlara içki hizmetinin tekrarlanması gerekmektedir. Bu sebeple söylenmiş bir de atasözü bulunmaktadır: “tek çizme giyilmez (çizme tek ayağa giyilmez), tek kadeh kaldırılmaz. Benzeri âdet Cengiz Han zamanında, Moğollarda da vardı. Örneğin. G. Rubruk 1253 yılındaki seyahati sırasında Moğollar’a bir şişe şarap vermiş, onlar ise içip insanoğlu tek ayağıyla eve giremez diyerek diğerine de vermesini rica etmiştir.”¹⁴

İşte, Türk-Moğol göçebelerinin hayatında ihtişamlı ziyafet kapları, boş zamanlarda, farklı ziyafetlerde ve cenaze törenlerinde önemli bir rol oynardı. Bulunan runik yazılı yeni gümüş maşrapa, genellikle taş heykellerde, ellerinde kaplarla tasvir edilen Türkler gibi Ortaçağ Kırgızlarının da şanlı geçmiş yaşamını yansıtmaktadır.

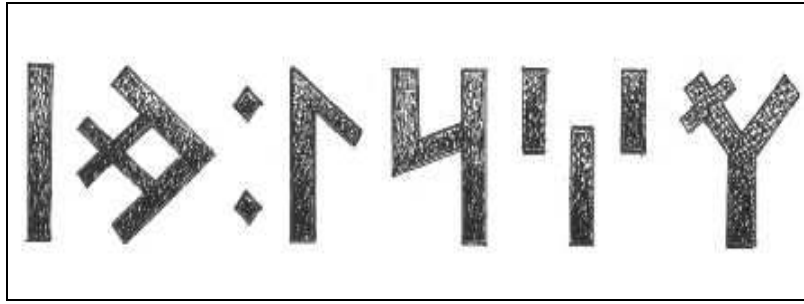
EKLER

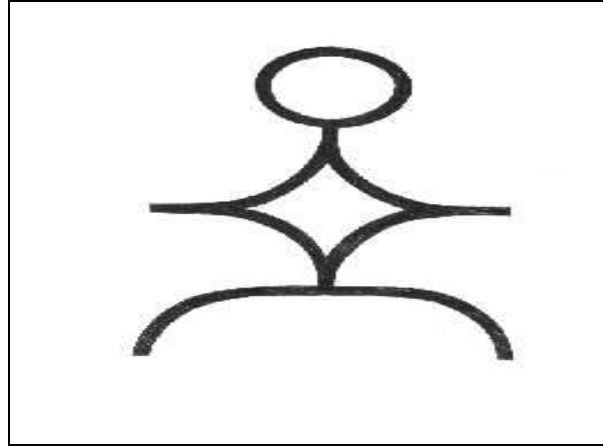

Resim 1

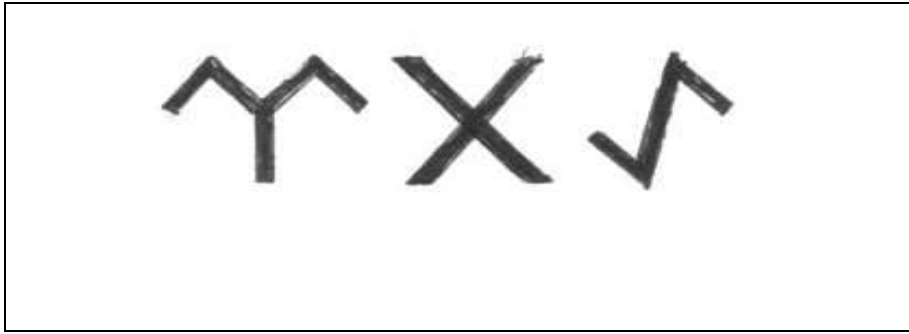
Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

NOTLAR

¹ Hakasya Bölge Müzesi Envanter Nu: 4959/1-4.

² Kayıt ve Nu: 849.

Çaatas kelimesinin Hakas Türkçesindeki tam karşılığı *savaş taşıdır*. Hakasça-Türkçe sözlüklerde *üstünde taşlar yığılı eski mezar* (bk. E.G. Naskali-V. Ya. Butanayev vd.; *Hakasça-Türkçe Sözlük*, TDK Yay. 2007 s. 71) ve *üzerinde taş yığılı olan eski mezar* (bk. Ekrem Arıkoğlu; *Hakasça-Türkçe Sözlük*, Akçağ Yay. 2005 s. 69) karşılığı verilirken Hakasça-Rusça sözlükte (bk. *Hakas-Oris Söstitik*, Novosibirsk 2006 s. 910) *taşla doldurulmuş ortaçağ mezarları* denmektedir. *Çaatas* adı verilen yapılar Abakan nehri ile Yenisey nehrinin Hakasya'daki havzalarının bulunduğu Minusinsk çukurluğunda bulunan ve M.S. 6. ve 9. asırlara tarihlenebilecek kurganlara verilen bir addir. Taşların dikey olarak sıralanmasıyla meydana getirilen *çaatas*larda kurganın dibinde bulunan kare şekilli mezarlarda naaşlarla birlikte yiyecek ve içecek kalıntılarının bulunduğu kaplar bulunmaktadır. Çapları 30 metreyi bulan büyük kurganlarda altın veya gümüşten yapılmış kaplar, silahlar, koşumlar bulunmaktadır. Bu tür hacimli kurganlar daha çok toplum içindeki yönetici kademesindeki kişiler için, daha küçük çaptaki kurganlar ise halk tabakasındaki insanlar için tesis edilmiştir. Bölgede yukarıda belirtilen Kopenskiy *Çaatası*'ndan başka Uybatskiy ve bölgedeki en büyük *çaatas* olan Salbinskiy *Çaatası*' bulunmektedir. Bizzat görme imkânı bulduğumuz Büyük Salbıkskiy *Çaatası*'nın çapı 100 metreden fazla yaklaşık 30 metre yüksekliğindedir. Kurgandan ilk olarak, "Sibirya Tarihi" adlı hacimli ve öncü eserin sahibi Gerard Frederik Miller'in 1733-1741 yıllarında imparatorluk seyyahı ve bilim adamı sıfatıyla yaptığı ilmî seyahat sonrasında haberdar olmaktadır. 1954-56 yılları arasında S.V. Kiselev başkanlığında yürütülen arkeolojik kazılar sonucunda tüm kurgan gün yüzüne çıkarılmıştır. 2007 yılında ise Cumhuriyet kültür bakanlığı kurganı kültürel ve tarihî anıtlar listesine dâhil ederek korumaya alınmıştır. Hakasya Cumhuriyeti'nin başkenti Abakan'a beş km uzaklıkta bulunan kurgandan çıkarılan etnografik malzeme Abakan'da bulunan Bölge Müzesi'nde teşhir edilmektedir. (ç.n.)

³ L. A. Yevtyuhova; *Yenisey Kırgızlarının (Hakaslarının) Arkeolojik Eserleri*, s. 41.

⁴ L. A. Yevtyuhova; *age*, s. 43.

⁵ V. Ya. Butanayev; *Hongoray'ın Bozkır Kanunları*, ss. 171-268.

⁶ V. M. Nadelyayev – D.M. Nasilov – E.R. Tenişev – A.M. Şerbak (red.); *Eski Türkçenin Sözlüğü*, s. 480.

⁷ V. M. Nadelyayev (red. vd.); *age*, s. 501.

⁸ D. D. Vasil'yev; *Yenisey Havzası Türk Runik Eserlerinin Külliyatı*, s. 42.

⁹ L. A. Yevtyuhova; *age*, s. 43.

¹⁰ S. E. Malov; *Türklerin Yenisey Abideleri. Metinler ve Tercümeleler*, ss. 15-16.

¹¹ A. K. Borovkov; *Kaplardaki Yenisey Yazıtları, Türkoloji Araştırmaları*, s. 196.

¹² V. Ya. Butanayev; *Hakasça-Rusça Tarihi-Etnografik Sözlük*, s. 109.

¹³ V. Ya. Butanayev,.- İ.İ. Butanayeva, *Hongoray (Hakas) Folklor Dünyası*, s. 46.

¹⁴ G. Rubruk; *Şark Memleketlerine Seyahat*, s. 103.

KAYNAKLAR

- БОРОВКОВ А. К.: (1963). "Енисейские надписи на сосудах", *Тюркологические Исследования*. М.-Л., s. 190-196.
- БУТАНАЕВ В. Я.: (2004). *Степные Законы Хонгорая*, Абакан.
- БУТАНАЕВ В. Я. - Бутанаева И. И.: (2008). *Мир Хонгорского (Хакасского) Фольклора*, Абакан.
- БУТАНАЕВ В. Я.: (1999). *Хакасско-Русский Историко-Этнографический Словарь* (ХРИЭС), Абакан.
- ВАСИЛЬЕВ Д. Д.: (1983). *Корпус Тюркских Рунических Памятников Бассейна Енисея*, Л.
- Древнетюркский Словарь* (ДС): (1969). Л.
- ЕВТЮХОВА Л. А.: (1948). *Археологические Памятники Енисейских Кыргызов (Хакасов)*, Абакан.
- МАЛОВ С. Е.: (1952). *Енисейская Письменность Тюрков. Тексты и Переводы*. М. – Л.
- РУБРУК Г.: (1957). *Путешествие в Восточные Страны*. М.
- BOROVKOV A. K.: (1963). "Kaplardaki Yenisey Yazıtları", *Türkoloji Araştırmaları*, Moskova-Leningrad, s. 190-196.
- BUTANAYEV V. Ya.: (2004). *Hongoray'ın Bozkır Kanunları*, Abakan.
- BUTANAYEV, V. Ya.: (1999). *Hakasça-Rusça Tarihi-Etnografik Sözlük*, Abakan.
- BUTANAYEV V. Ya. - Butanayeva İ. İ.: (2008). *Hongoray (Hakas) Folklor Dünyası*, Abakan.
- Drevnetyurkskiy Slovar* (DC): (1969). L.
- MALOV, S. E.: (1952). *Türklerin Yenisey Abideleri. Metinler ve Tercümelere*, Moskova-Leningrad.
- NADELYAYEV V. M. – Nasilov D.M. – Tenişev E.R. – Şerbak A.M. [red.]: (1969). *Eski Türkçenin Sözlüğü*, Leningrad.
- RUBRUK G.: (1957). *Şark Memleketlerine Seyahat*, Moskova.
- VASİL'YEV D. D.: (1983). *Yenisey Havzası Türk Runik Eserlerinin Külliyatı*, Leningrad 1983.
- YEVTYUHOVA L. A.: (1948). *Yenisey Kırgızlarının (Hakasların) Arkeolojik Eserleri*, Abakan.